

Narodna muzika Šumadije (U spomen dr. Valensa Voduška)

Brojna i detaljna proučavanja o naseljima i poreklu stanovništva svih predeonih celina Šumadije, jasno su ukazala da u proučavanju narodne muzike u toj centralnoj srpskoj etnogeografskoj oblasti ne smemo zanemariti njenu etničku prošlost i migracionu dinamiku. Naša ispitivanja obuhvatila su pojedine punktove manjih oblasti: Gruže, Lepenice, Kragujevačke Jasnice, Kačera i Rudnika, koje sve ulaze u sastav Šumadije.

Za ovo saopštenje koristili smo naša proučavanja narodne muzike na ovim terenima uglavnom sedamdesetih godina, jedno ranije iz 1959. god. na Rudniku, i monografsku etnološku literaturu koja takodje donosi podatke o narodnoj muzici, mada oskudne.

Iako je jedan od najmladjih kazivača rođen 1948. god., većina je pripadala srednjim i starijim generacijama, medju kojima je sigurno najstariji pevač bio Miloš Erić rođen 1884.

Posmatran u sklopu čitavog kulturnog konteksta, repertoar vokalne narodne muzike Šumadije ne pokazuje neke svojstvene karakteristike u poređenju sa ostalim srpskim krajevima koji je okružuju. Narodna pesma je bila povezana uz sve vrste kolektivnih poljskih mobinskih radova, kao što su kopanje, košenje, žetva, berba i dr. Ona je bila i sastavni deo kolektivnih domaćih radova, kao na primer komišanje, pečenje rakije, prelo ili sedeljka, a takodje i neodvojivi deo porodičnih i seoskih svetkovina obrednog karaktera. Od svih u prošlosti brojnih obreda, sačuvala se svuda *slava* kao porodični obred i *svadba* kao obred šire porodice i veće društvene grupe. Može se primetiti da je svadba dobila i dosta inovantnih osobina. Ona je s jedne strane sačuvala stare tradicionalne običaje praćene svatovskim (u mladoženjinoj kući) ili svadbačkim (u nevestinoj kući) pesama, a s druge uključila u proces zabave iznajmljeni narodni orkestar sa pevačem-zabavljačem i nje-

govim novim repertoarom. Slično se dešava i kad se proslavlja rođenje deteta ili kad se ispraća mladi regrut u vojsku.

Ostali obredi koji se samo pamte, a u svom su sastavu imali funkcionalno uzglobljenu pesmu, mogu samo da se pomenu kao na primer: komendije o Beloj Nedelji, Jeremijin-dan, Lile na Petrov-dan, i neki tragovi Lazarica u krajevima bliže Moravi.

Ovim smo ukratko obuhvatili pitanje šta se peva u Šumadiji i u kojim prilikama, jer narodne pesme odnosno melodije prema tim prilikama imaju svoje nazive koji im određuju mesto i vreme izvođenja. Po kazivanju Šumadinaca pesme su kopačke, kosačke, čobanske, žetelačke, na komišanju, prelske ili sedeljačke, odnosno slavske, svatovske, svadbačke, gozbinske ili uz sovre, itd. Ovako određeno mesto i vreme izvođenja očigledno ukazuje na duboko sitemsku organiziranost i povezanost života, rada in muzike u Šumadiji.

Pitanje kako se u Šumadiji pevalo ili kako se još uvek peva ima dva vida odgovora. Prvi koji spada u društvene norme muzičkog ponašanja, deli pesme na momačke i devojačke, ili muške i ženske, što ukazuje da zajedničkog pevanja u prošlosti nije bilo. To se takodje odnosi i na broj učesnika u izvođenju pesme, koji je bio tradicionalno određen, i u zavisnosti od vrste pesme, da li je ženska ili muška, odnosno na koji se način izvodi. Tri pevačice predstavljale su minimalnu skupinu za dobro izvođenje u pevanju »na glas«; pet do sedam bilo ženskih ili muških pevača bili su optimalni brojevi pevačke skupine za maksimalno estetsko narodno shvatanje u pevanju »na bas«. Pojava zajedničkog mešovitog pevanja predstavlja muzičku inovaciju našeg sadašnjeg vremena.

Drugi, muzički vid tumačenja kako se peva u Šumadiji, ukazuje na dva hronološki različita sloja vokalne muzike. Prvi, stariji, kako sami kazivači ističu, naziva se »na glas«, a drugi, noviji »na bas« ili »basiranje«.

Prvi pomenuti muzički sloj u celoj Šumadiji nosi jedinstven naziv »na glas« pevanje. On se najčešće izvodi napolju na otvorenom prostoru i peva se snažnim glasom. Muzički, međutim, ovaj svuda istoimeni način pevanja ima u Šumadiji dva različita stilska opredeljenja, i deli je na dve oblasti. Na Rudniku, u Kačeru, Gruži, Takovu i Jasenici prevladava sekundni dvoglas, kakav je poznat u zapadnoj i jugo-zapadnoj Srbiji. Istočni deo i predeli bliže Velikoj Moravi poznaju takodje termin »na glas«, ali ga izvode jednoglasno.

Drugi sloj pevanja, mlađi po nastanku, ali mnogo popularniji i rasprostranjeni, naziva se u narodu »basiranje«. Ovaj se dvoglas zasniva na tercama i eventualno prolaznim sekundama, ali karakterističnu harmonsku vrednost ima čista kvinta u polukadenci a naročito u kadenci kao završni dvoglas. Međutim, idući na severo-istok prema Velikoj Moravi, u nekim selima zapazili smo specifična obeležja dvoglasnog pevanja »na bas«. U njemu se ravnopravno pojavljuju i harmonska sekunda i kvinta u kaden-cama napeva. Sekunda između dva glasa je na kraju i ima završnu funkciju sa vrlo ubedljivim trajanjem. Predzavršnu funkciju ima kvinta manjeg trajanja, ali se pojavljuje i u polukadenci. Tako se tu možda sačuvao jedan sloj u procesu razvitka narodnog pevanja »na bas«, izražavajući starije narodno shvatanje o kadencijalnoj vrednosti sekunde u dvoglasnom napevu.

Instrumentalna muzika današnje Šumadije pretrpela je takodje veoma velike promene i u svom repertoaru a posebno u muzičkom instrumentarijumu. Svirala ili svirajka, dudak i gajde bili su široko rasprostranjeni i popularni narodni muzički instrumenti koji su najviše služili kao pratnja narodnim igrama. Gajdaške svirke više nema, a samo se pamte po negde imena nekih starih gajdaša. Dudak se sada najčešće koristi za estradno

predstavljanje izvornih narodnih grupa. Svirala je međutim, sačuvala svoju egzistenciju prilagođavajući svoje štimovanje savremenijim muzičkim instrumentima, naročito harmonici, pa je našla svoje mesto u sastavima narodnih orkestara.

Guslarska praksa je u prošlosti bila veoma živa i popularna. Starija monografska gradja i literatura beleže veliki broj imena guslara, ali i tada već starijih ljudi. U sadašnjim istraživanjima narod je samo zapamtio da ih je nekada bilo vrlo mnogo i da sabori, skupovi ili slave nisu mogli da se zamisle bez guslarskog pevanja. Nekoliko živih starih guslara sada samo potvrđuju da ta tradicija definitivno nestaje.

Instrumentalni sastavi su i ranije bili poznati u Šumadiji, naročito violine, poznatije pod nazivom ćemane, tri do četiri uz bubanj, a nije bila retka pojava tambure, odnosno prim tamburice u sastavu sa violinama, naročito u krajevima Pomoravlja. Verovatno je Moravskim putem došla iz Vojvodine u Šumadiju i Pomoravje. Ovakvih sastava ima još (selo Nadrlje), ali su vrlo retki. Današnja Šumadija voli harmoniku: uz nju se peva, uz nju se igra, uz nju se žene i udaju, radjaju i prate u vojsku, i slave sve svetkovine, kako porodične tako i šire seoske zajednice.

Prateći pojave starijeg sekundnog dvoglasā s jedne strane, i jednoglasnog pevanja s druge, nameće se zaključak da je Šumadija jedna velika prelazna oblast u kojoj su se ukrštale i ukrstile muzička praksa dinarske tradicije i muzička tradicija južne i istočne Srbije. Očigledno različite po poreklu i koncepciji, ove dve muzičke prakse stvorile su novi sloj i muzički repertoar koji su se u istorijskom procesu razvitka dalje preivali i u druge krajeve u krug oko Šumadije, i po celoj Srbiji. Tako su šumadijske muzičke sinteze u narodnim pesmama i melodijama prevazišle lokalne i zavičajne muzičke osobine i dobile kvalitet muzičkog identiteta Srbije.

U mnoštvu ekonomsko-društvenih i kulturnih promena koje su zahvatile Šumadiju posle ovog rata, u narodnoj muzici možemo da pratimo sledeće promene:

a) redukciju tradicionalnih funkcija narodnih pesama vezanih za patriarhalnu kulturu,

b) redukciju tradicionalnog muzičkog repertoara i posebno redukciju tradicionalnih muzičkih instrumenata,

c) pojavu estrade kao nove društveno-kulturne funkcije koja preradjuje sve što je tradicionalno, a i otvara puteve novom stvaralaštvu, novoj narodnoj pesmi, instrumentalnim kompozicijama i novim koreografskim izražavanjima.

Možda je proces inovacije uvek bio prisutan medju ljudima, a prirodna selekcija vremenom činila svoje.

Literatura i izvori

1. Autor ovoga rada vršila je terenska istraživanja i snimanja narodne muzike Šumadije i Pomoravlja godine 1959, 1976, 1979, 1982, 1983.

2. Petar Z. Petrović, Život i običaji narodni u Gruži, SAN, Srpski etnografski zbornik, knj. LVIII, Beograd 1948, 361—415 (Zabave i pevanje).

3. Jeremija Pavlović, Život i običaji naroda u Kragujevačkoj Jasenici, Srpski etnografski zbornik, knj. XXII, Beograd 1921.

4. Jeremija Pavlović, Kačer i Kačerci, Beograd 1928.

5. Jeremija Pavlović Jeseničanka, Etnografska biblioteka, br. 3, Beograd 1930., Muzičke primere zapisala mr Ana Matović.

Povzetek

LJUDSKA GLASBA ŠUMADIJE

Avtorica opira svoja izvajanja v glavnem na terenska raziskovanja v 70. letih tega stoletja in ugotavlja, da vokalna ljudska glasba Šumadije ne kaže kakšnih posebnosti v primeri s sosednjimi območji. Ljudske pesmi so tudi tu spremljale razna skupinska dela na polju in v hiši pa družinske in vaške slavnosti, zlasti *slavo* in *svatbo*. Na svatbi so se sicer še ohranile nekatere tradicionalne šege z značilnimi pesmimi, vendar se je zaradi zabave že pridružil »narodni orkester« s pevcem. Koledarskih šeg z obrednimi pesmimi se ljudje še spominjajo, izvajajo pa jih ne več. Za vse vrste pesmi obstajajo posebni ljudski izrazi.

Glade načina petja ugotavlja avtorica, da so v preteklosti peli moški posebej, ženske posebej. Po izročilu so morale biti za petje *na glas* najmanj tri pevke, za petje *na bas* pa pet do sedem pevcev ali pevk. Petje *na glas* je starejše, na zahodu Šumadije dvoglasno v sekundah, na vzhodu enoglasno. *Basiranje* je dvoglasno v tercah z značilno kvinto v kadenci. Na severovzhodu pa se v petju *na bas* pojavlja v kadenci tako harmonska sekunda kakor kvinta.

Inštrumentalna glasba Šumadije je doživela velike spremembe. Nekoč so bila od glasbil najbolj priljubljena in razširjena *svirala* ali *svirajka*, *duduk* in *gajde*. Bila so v rabi zlasti za plesno spremljavo. *Gajd* zdaj ni več, *duduk* uporabljajo največ plesne skupine za svoje odrske nastope; ohranila se je *svirala*, vendar zdaj drugače uglašena, tako da se more pridružiti inštrumentom »narodnih orkestrom« in zlasti harmoniki.

Guslarsko izročilo, ki je bilo v preteklosti zelo živo, je docela propadlo. Ljudje se samo spominjajo mnogih guslarjev ter vedo, da brez njih nekdanj ni bilo ne *sabora* ne *slave*. Danes v Šumadiji prevladuje harmonika, nekoč pa so igrali na *čemene* (violino), tri do štiri skupaj z bobnom ali s tamburicami.

Šumadija se torej kaže kot prehodno ozemlje, v čigar ljudski glasbi se je dinarsko izročilo prepletlo z izročilom južne in vzhodne Srbije. Iz tega je nastala nova plast, ta novi glasbeni repertoar pa se je širil na sosednja območja in po vsej Srbiji.

(Prevod Z. Kumer)

Br. 1 *Sekundni dvoglas*, žetlečka pesma na dugački glas. Pevaju tri žene, jedna vodi, a dve prate. Peva se na njivi uveče kad treba da se prekine rad.

♩ = 100

Za - dje sun - - - ce, za ne - - -
o - - - ru!
e - - - ven, za go - ru -

Sunce zadje za neven, za goru.
(više teksta nema)

Br. 2 *Sekundni dvoglas*, svatovska pesma po putu, kad se ide po devojku. Pevaju 4 žene (endje), jedna počinje a ostale se pridružuju i prate.

Bare, Knić

♩ = 100

Na red, na red, ki - će — — — ni — sva —

♩ = 88

to - vi, ki - će — — — ni sva — — — to - vi

Na red, na red, kićeni svatovi,
Da vidimo ko je djuveglja.
Kad smo jutros na polasku bili,
Molila me djuveglina majka:
— Rano id'te, rano se vratite,
Rano meni sna'u dovedite!

Br. 3 *Jednoglasje*, svatovska po putu, kad se nosi ruba (devojačka sprema) uoči svadbe. Pevaju dve grupe po dve devojke. Druga grupa ponovi stih koji je otpela prva grupa.

Batočina kod Svetozareva

♩ = 126

Ko - ja go - ra raz - go - vo - - - ra
ne - ma, la - - - le
mo - je, raz - go - vo - - - ra ne - ma

Koja gora razgovora nema,
Prodje Pavle, pa je razgovara:
— Pavle, brale, da l' te bole rane?
— Da ne bole ne b' se rane zvale.

Br. 4 Dvoglasno pevanje na bas sa sekundom na kraju. Izvodi 5 žena, jedna vodi a ostale prate. Pesma je kopačka.

Cerovac kod Kragujevca

♩ = 112 ♩ = 108 ♩ = 100

Po - ra - - ni - - - le Gru - žan - ke de - - -

voj - - - ke, Gru - žan - ke de - - -

- - - voj - - - ke, po - ra - ni - - le, oj - - -

Poranile Gružanke devojke,
Pokraj Gruže da naberu ruže,
Pokraj Save da naberu trave.

Br. 5 Dvoglasno pevanje na bas sa kvintom na kraju. Pesma je čobanska. Izvode 6 žena, jedna vodi a ostale prate.

Toponica kod Kragujevca

♩ = 84 ♩ = 52

Ču - vam ov - ce u li - va - di sa - ma, u li - va - di sa - ma,

ču - vam ov - ce u li - va - di sa - ma, u li - va - di sa - ma.

Čuvam ovce u livadi sama,
Nikog nema od naših čobana,
Samo Rade, što kosi livade.
Rade kosi, a ja kupim seno,
Niko ne zna da se mi volemo.